

УДК 343.98.12.00.09

СТВОРЕННЯ УЯВНОЇ МОДЕЛІ ІНСЦЕНУВАННЯ ПРИ ПРИХОВУВАННІ ВБИВСТВ

В. В. СЕМЕНОВ,

*канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

Розглянуто етапи формування уявної моделі інсценувань при приховуванні вбивств. Зосереджено увагу на значенні рефлексивного мислення як основи розумової діяльності злочинця. Проаналізовано деякі види інсценувань, зокрема, за характером інсценованої події та за складністю, які впливають на модель мислення винної особи.

Ключові слова: інсценування, інсценування вбивств, приховування злочину, рефлексивне мислення, протидія розслідуванню.

Убивства, приховані інсценуванням, відрізняються від інших видів убивств нетрадиційним механізмом вчинення злочину, в підґрунті якого лежить вирішення розумових задач, що визначають вид інсценування вчиненого злочину. Складність розслідування цих злочинів полягає не тільки в тому, що слідчий має обмежений обсяг доказової інформації, а й тим, що певна її частина подана у збоченому вигляді, що перешкоджає правильній побудові слідчих версій і визначенню напрямку розслідування. Як відзначає В. О. Коновалова, при виявленні ознак інсценування вбивства, в розумовій схемі слідчого, який висуває версії про подію злочину, існує паралельно як би дві події: одна з них являє собою реально підготовлену картину події, інша виникає при виявленні інсценування. При цьому слідчому необхідно встановити, яка з них є справжньою, а яка – хибною [4, с. 219].

Інсценування має особливу складність побудови уявної моделі, що є підґрунтям для наступних дій, спрямованих на її здійснення. Складність полягає в цілому ланцюзі логічно пов'язаних міркувань, що належать до способів інсценування й рефлексивного мислення, які подумки програє

слідчий, а також оточуючих осіб, причетних до слідства. При цьому злочинець обирає такі варіанти інсценування і супутнього йому поведіння, які найбільше переконували б слідство в тій версії, що була сформульована ним (убивцею) і здійснена як найбільш оптимальна й вражаюча. Саме рефлексивне мислення дозволяє проникнути в суб'єктивний світ і логічне підґрунтя дій осіб, які вчинили злочин, зімітувати їх думки, поведінку, проаналізувати їх і вибрати найбільш оптимальні форми організації розслідування [2, с. 67; 3, с. 15].

У вирішенні таких завдань переважне місце належить рефлексивному мисленню й управлінню, де перше передбачає програвання уявної моделі інсценування, аналізованого слідчим як справжня подія, а друге припускає, що створена структура інсценування керує мисленням слідчого, акцентуючи останнє на фактах та обставинах, найбільш переконуючих його у відповідності дійсних обставин висунутій і підказаній злочинцем версії. У цьому смислі будується та розумова платформа, на якій зводиться хибне, помилкове уявлення.

Інсценування злочину завжди базується на штучному створенні матеріальних слідів. Поведінка й повідомлення її виконавця чи пов'язаних з ним осіб, які мають на меті посилення впливу на слідчого матеріальних слідів, завжди є доповненням до останніх, хоча за часом можуть і передувати їх виявленню і сприйняттю слідчим. Існує чимало випадків, коли виконавці інсценування самі повідомляють органу розслідування про виявлення ними ознак учиненого злочину або про припущення, що виникли в них, про можливе вчинення злочину (наприклад, заява про зникнення людини).

Необхідно пам'ятати, що в основі інсценування місця події лежить не лише рефлексивне мислення, а й рефлексивне управління, що дозволяє керувати уявними процесами, а отже, діями конфліктної сторони. Таким чином, за наявності інсценування злочинець може рефлексивно управляти слідчим у процесі огляду ним місця події. При цьому убивця має на меті ввести слідчого в оману щодо події, яка фактично відбулася на певному місці, викликати помилкове припущення про існування іншої події й у такий спосіб приховати

істину. Інакше кажучи, особа, яка провадить розслідування, спрямовується злочинцем по вигідному для нього помилковому шляху.

При створенні інсценування особа приводить місце події в такий вигляд, щоб основні деталі інсценованої події були помічені слідчим, щоб на них звернули увагу й повірили в них. У цьому плані шляхами створення інсценування можуть бути такі:

а) штучне створення обстановки місця відповідної події;

б) зміна деяких елементів (деталей) уже існуючої обстановки місця певної події (зміна пози трупа, переміщення предметів, знищення слідів боротьби тощо).

Інсценування з метою приховування вбивства варто відрізнити від дій осіб, які знайшли труп першими й з різних мотивів видозмінили обстановку (приміром, при спробі надати допомогу, з бажання не розголошувати факт самогубства та ін.). Однак цілком можливо, що саме в такий спосіб і буде створено інсценування, тобто особа внесе зміни в обстановку події умисно, а буде заявляти, що це відбулося випадково чи з необережності. Тому показання таких осіб повинні бути ретельно перевірені.

Розумова діяльність злочинця, заснована на рефлексивному мисленні, перетворює процес інсценування на три етапи:

а) уявне інсценування – формування у свідомості суб'єкта уявлень про ту обстановку, яку він бажає створити, щоб замаскувати вчинений злочин;

б) реалізація задуму, втілення його в життя у формі інсценування;

в) підготовка аргументації, що пояснює встановлені слідчим факти.

Звернімося до кожного з названих етапів. Так, перший із них, що належить до формування ідеї злочину і створення його уявної моделі, завжди становить певну складність, тому що містить дві позиції – вчинення злочину і його приховування. Мислення припускає найбільш оптимальний спосіб скоєння вбивства, яке може маскуватися (інсценуватися) різними прийомами. У цих випадках перебираються всі відомі прийоми й обирається той, який відповідно до ситуації є найбільш природним, що відповідає розвитку події, яка

не має кримінального характеру. Залежно від складності інтелектуальної моделі вона може бути реалізована досить повно й логічно, а може мати й порушення, промахи, що виступають згодом негативними обставинами.

Інценування може бути простим і складним, що потребує створення додаткових слідів, дій тощо. Однак у всіх випадках воно допускає відхилення від справжньої події злочину, тому що не може повторити його на всіх стадіях.

Другий етап – реалізація злочинного задуму – за своєю сутністю є найскладнішим, тому що вимагає психічних і фізичних зусиль особи, які повинні бути підпорядковані створеній моделі. Однак це не завжди вдається. Можуть існувати різні перешкоди, які заважають здійсненню задуму, що призводить до того, що модель інценування повинна мінятися; часто виникають ситуації, коли від нього взагалі відмовляються або він виконується частково.

Третій етап – підготовка аргументації для можливого пояснення – у випадках виниклої підозри вимагає створення доказів непричетності (надсилання листів від імені особи, яка нібито виїхала, а насправді вона вбита), а також інценування нещирої поведінки, яка, як правило, може бути не стільки індиферентною, скільки такою, що містить елементи вболівання, жалю, втрати тощо.

Як спосіб приховування злочину (що і є предметом нашого дослідження) інценування може виступати у вигляді:

– за характером інсценованої події:

а) штучно створеної обстановки місця певного злочину, що може поєднуватися з відповідною вдаваною поведінкою і повідомленням неправдивих відомостей людиною, яка створила цю обстановку. Прикладом може слугувати такий випадок:

Як повідомили слідчому невістка та онук потерпілої, повернувшись додому, вони знайшли труп 80-літньої бабусі. Оглянувши місце події, слідчий встановив, що у квартирі були висунені всі шухляди шаф і розкидані речі. На шії потерпілої були сліди удушення, поруч із трупом лежав шнур від електробритви. Було висунуто версію про вбивство з метою пограбування.

Ніяких дій і слідів сторонніх осіб при огляді місця події виявлено не було, що дозволило слідчому висунути версію про інсценування. На допиті невістки та онука було виявлено протиріччя в їхніх свідченнях, що допомогло згодом розкрити інсценування: ці родичі зізналися у вчиненому вбивстві та спробі спрямувати слідство помилковим шляхом з тим, щоб приховати свою причетність до злочину й уникнути покарання [6];

б) штучно створеної обстановки місця відповідної події, яка не має злочинного характеру, і може поєднуватися з наступною удаваною поведінкою і повідомленням неправдивих відомостей особою, яка створила цю обстановку:

Чоловік викликав швидку допомогу і повідомив, що, повернувшись з роботи додому в обідню перерву, знайшов свою дружину, яка висіла в петлі за дверима. Інший кінець мотузки був перекинаний через двері й прикріплений до ручки за допомогою дроту. За свідченням чоловіка, ранком вони з дружиною попрощалися, як звичайно, і він пішов на роботу. Крім того, він повідомив, що його дружина була хвора і припускала, що незабаром помре від раку, часто висловлювала думки про самогубство, не бажаючи бути тягарем для своєї родини. При огляді трупа виявилось, що час смерті явно не збігається з тим, який назвав чоловік. Версія про інсценування підтвердилася: чоловік зізнався в убивстві, виправдовуючи себе тим, що на ліки в них не вистачало грошей і що він хотів позбавити дружину від мученицького чекання смерті [5];

– за ступенем складності:

а) просте інсценування, що не продумане до дрібниць і у зв'язку з цим легко розкривається. Це відбувається, коли вбивство вчинюється через намір, що виник раптово, без будь-якої підготовки:

Під час розпивання спиртних напоїв між С. і його співмешканкою О. у квартирі, де вони спільно проживали, відбулася сварка і С. вдарив О. долонею по обличчю. Незважаючи на це О. продовжувала образливо висловлюватися на адресу С., після чого останній схопив обріз металевої труби і наніс декілька ударів О. по голові, заподіявши глибокі ушкодження. Потерпіла впала на підлогу й за кілька секунд померла. Убивця пішов до сестри, яка мешкала в сусідньому будинку, і розповів їй, що повертаючись додому з О., яка йшла поруч з ним на відстані близько 1 метра, він став свідком того, як вона впала у відкритий каналізаційний люк, дуже сильно вдарившись головою. С. відніс О. додому, і зараз їй потрібен лікар. Разом із сестрою вони викликали швидку допомогу, лікар якої констатував смерть О. Слідчий, який виїхав на місце події, у процесі огляду останнього звернув увагу на обставини, що суперечать розповіді С.: 1) усі ушкодження голови О. мали однакову півмісячну форму, при цьому розташовувалися в різних частинах голови; 2) на одязі С. не було крові

(за наявності того факту, що, за його словами, він ніс потерпілу до квартири на руках). У перебігу подальшого розслідування провина С. у вчиненні злочину була доведена, в тому числі в результаті проведення судово-медичної експертизи [7];

б) витончене інсценування, тобто заздалегідь продумане, яке являє собою складну модель мислення злочинця і для розкриття якого необхідні певний досвід і наявність спеціальних технічних засобів [Див.: 9]. Прикладом може слугувати такий випадок:

За заявою, що надійшла, про смерть громадянки Г., 83 років, було здійснено огляд місця події і трупа. Згідно з поясненнями родичів Г., піднявшись із дивана і йдучи до виходу з кімнати, впала, зачепившись за кульок із клубками вовни. Падаючи, вона вдарилася нижньою частиною голови (підборіддям) об дерев'яний підлокітник дивана. Дочка й зять, які знаходилися в цей час в одній кімнаті з Г., поспішили її підняти, але знайшли, що вона вже померла. Результати огляду місця події відповідали поясненням свідків. Відповідно до судово-медичного висновку причиною смерті Г. з'явився перелом лівого великого різка під'язичної кісти, що наступив від удару об тупий твердий предмет, яким може бути підлокітник дивана (про що зазначено в протоколі огляду місця події). Через деякий час до прокуратури надійшла заява про те, що медичний висновок про причину смерті Г. сфальсифіковано. Труп ексгумували. Комплексною експертизою встановлено, що смерть дійсно є наслідком вказаного вище перелому під'язичної кісти, але причиною перелому є точковий тиск у ділянці перелому, що могло бути заподіяно пальцями рук [8].

Слід зазначити, що мислення конфлікуючих сторін підкорюється особливим правилам, що виявляються у планах, діях, поведженні учасників процесу і відзначаються своєрідною логічною структурою інтелектуальної взаємодії цих сторін. Його природа полягає в повній чи частковій синхронності міркувань суперників, взаємній імітації цих міркувань і можливості рефлексивного управління діями іншої сторони. Схеми рефлексивного управління в конфліктних ситуаціях можуть бути засновані на таких принципах, як домінування над супротивником (те, до чого, на наш погляд, має прагнути слідчий), перевага супротивника і рівність сторін [1, с. 73-74].

Список літератури:

1. Драпкин Л. Я. Конфликтные ситуации и тактика следствия / Л. Я. Драпкин //

Материалы Всесоюз. науч. конф. криминалистов и судебных психологов. – Алма-Ата, 1974. – С. 73-74.

2. Дулов А. В. Судебная психология : учеб. пособие для студ. юрид. ин-тов и ф-тов / А. В. Дулов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Минск : Вышэйшая шк., 1975. – 464 с.

3. Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя / В. Е. Коновалова. – К. : МВД УССР, 1973. – 123 с.

4. Коновалова В. Е. Убийство: искусство расследования : моногр. / В. Е. Коновалова. – Х. : Факт, 2001. – 311 с.

5. Матеріали архівних справ прокуратури Московського району м. Харкова 1996 – 1999 рр., справа по обвинуваченню Лебедь С. І. по ст. 94 КК України, 1998 р.

6. Матеріали архівних справ суду Московського району м. Харкова 1996 – 1999 рр., справа по обвинуваченню Приходько А. Ю., Крижановської О. А. по ст. 94 КК України, 1996 р.

7. Матеріали архівних справ суду Московського району м. Харкова 1996 – 1999 рр., справа по обвинуваченню Шерепченкова А. В. по ст. 94 КК України, 1998 р.

8. Матеріали архівних справ суду Московського району м. Харкова 1996 – 1999 рр., справа по обвинуваченню Шматько С. Н. по ст. 94 КК України, 1999 р.

9. Семенов В. В. Розслідування вбивств, прихованих інсценуванням : моногр. / В. В. Семенов ; за ред. В. О. Коновалової. – Х. : Вид-во СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006.

Семенов В. В. Создание мыслительной модели инсценировки при сокрытии убийств.

Рассмотрены этапы формирования мыслительной модели инсценировок при сокрытии убийств. Акцентировано внимание на значении рефлексивного мышления как основы мыслительной деятельности преступника. Проанализированы некоторые виды инсценировок, в частности, по характеру инсценированного события и по сложности, которые влияют на модель мышления виновного лица.

Ключевые слова: инсценировка, инсценировка убийств, сокрытие преступления, рефлексивное мышление, противодействие расследованию.

Semenogov V. V. Creation of mental model for staging during murders concealment.

The stages of the formation of mental models of performances at concealing murder are reviewed. Marked an attention of the importance of reflective thinking as the basis of offender's mental activity. Analyzed some kinds of performances, in particular, the nature of staged events and difficulties that affect the mental model of the guilty person.

Key words: staging, staging murders, concealment of the crime, reflective thinking, resistance to the investigation.